

KULTŪRA

MENAS LITERATŪRA MOKSLAS

Laisvės paradoksas

Liepos 6-ąją, kai už lango, mesdama ant stiklo lengvą šešėlį ir išgaubiamo vėjo kaip burė, plazda trispalvė, imu ir pagalvoju: kaip didingai ir sykiu paprastai skamba žodis „valstybė“. Kaip duotybė, kaip lemtis, kaip malonė, kaip atpildas. Gal net – kaip dovana. Ne žemiškųjų galių ir malonių, o dangiškųjų. Ir kartais sunku pasakyti, o galbūt ir neįmanoma, nuo ko priklauso tautų ir valstybių likimas. Reikia tik viltis, kad tąjį likimą nulemia protas, sąžinė, teisingumas ir atjauta. Kur šių dalykų nebelieka, ten nebelieka valstybės – tik mechanizmas, tik sraigtas, traiškantis žmogaus valią ir jo orumą.

Kodėl vienos valstybės sunyksta, o kitos – išsiplečia lyg metastazės, peržengdamos savo sienas? Ar visada didelės valstybės yra didingos, o mažos – nereikšmingos? Kodėl vienos kuria, o kitos – griaua? Vienos – atviros, kitos – uždaros ir linkusios dar labiau užsidaryti? Kas jas vienija ir kas skiria?

Žinoma, kad žmonės. Piliečiai – mokesčių mokėtojai, investuotojai, atsiskyrėliai ir aktyvistai, biurokratai ir kūrybininkai, centristai ir marginalai, svajotojai ir pragmatikai. Pilietiškumas – jis toks nevienaprasmis ir nevienalypis!.. Įprasta manyti, kad daug nuveikti gali minia, o vienas žmogus, baiktus individas – ką jis gali padaryti?..

Bet jeigu minia – tik kokios nors įtakos ar idėjos manipuluojama masė, kiek verta vieno žmogaus nešama dvasios laisvė?.. Kiauto, užsidarymo, kurčios tylos, o gal – pašaipos?.. Kita vertus, ar minia visados yra *masė*, iš kurios gali lipdyti ką nori, pajungti jos valią? Ar individas visados yra *laisvas*? Ar sąvokos *masė* ir *individas* negali radikaliai pakeisti savo konotacijos?..

Įsivaizduokite *laisvą* minią ir *nelaisvą* individą. Kad ir ką tas žodis *laisvė* šiuo atveju reikštų. Būtent tokiais atvejais suprantame, kad neretai pakliūname į sąvokų spąstus. Ypač jeigu prie to prisideda mūsų emocijos ir, žinoma, vaizduotė. Nereikėtų pamiršti ir to edukacinio багаžo, kurį atsinešame iš mokyklos, universiteto ir savarankiškos savišvietos beigi asmeninio dvasinio-moralinio tobulėjimo pamokų.

Valstybes kuria, stato, griaua, naikina, įprasmina arba nuprasmina ne kas kitas, o žmonės, kurie mano, kad teisingai supranta šiuos žodžius. *Laisvė, tiesa, minia, asmenybė, valia, teisė, galia, viršenybė*. Pastarasis ypač aktualus mūsų laikams. Neretai jį girdime, ir neretai – įvairiausiuose, netgi itin keistuose kontekstuose. Tačiau jo esmė nepasikeitė turbūt nuo seniausių laikų, tik apsivilko modernų rūbą. Bet šiaip jau užtenka pasiskaityti Orwellą, kad žinotumei, kas tai yra.

Jeigu egzistuoja laisvės ir nelaisvės atskirtis, turėčiau pridurti, kad egzistuoja ir jungtis. Nes kaip minią ir individą sudaro ta pati žmogiškoji medžiaga, taip ir šias dvi sąvokas – metafiziškoji. Ir mes kasdien patiriame jos paradoksus.

Antanas Sutkus. Eisena. XX a. 8 deš.

***

*Spalva ir žodis – ar beišsakytų? –
Erdvės ir laiko skurdūs tvariniai.
Tačiau neduota žmogui ženklo kito,
Kuriuo prabilt galėtų sumaniai, -
Kas neišsakoma. Širdies šventykloj
Gal atsivers, ko net nenumanei? –
Kažkas ten slėpingai švyti, sukas
Tarsi žvaigždynų pirmapradis ūkas.*

Aldona Elena Puišytė

Renata Šerelytė

MRF
MEDIJŲ RĖMIMO FONDAS

Medijų rėmimo fondas 2025 m. suteikė 18 000 Eur paremti projektą: **DRAUGAS** laikraščio diasporos žiniasklaida.

Šio šeštadienio Kultūros turinys

1-as psl. Renata Šerelytė. Laisvės paradoksas • **2-as psl. Leonas Peleckis-Kaktavičius.** Aldonai Elenai Puišytei kūryba – kaip pašaukimas (2) • **3-as psl. Aldona Elena Puišytė.** Eilėraščiai • **4-as psl. Astrida Petraitytė.** Tradicinė netradicinės tematikos Adolfo Damušio demokratijos studijų centro konferencija • **6-as psl. Algis Vaškevičius.** Parodoje – apie Lietuvos ir JAV karinio bendradarbiavimo istoriją • **7-as psl. Ieva Marija Mendeikaitė.** 2025 m. Sheffieldo dokumentinių filmų festivalis „Kur susitinka perspektyvos“ • **8-as psl. Atminties archeologija: Juliaus Kelero poezijos rinkinys „arti Ukmergės“**

Kitame numeryje: Ar vasara – dėkingas metas skaitymui • Garsaus režisieriaus Krzysztofo Zanussio knyga „Pro daiktus“

RAŠYTOJO UŽRAŠAI

Aldonai Elenai Puišytei kūryba – kaip pašaukimas (2)

Leonas Peleckis-Kaktavičius

Pabaiga. Pradžia 2025 m. birželio 28 d. „Kultūroje“

Esate minėjusi, jog iš naujo skaitote Friedrichą Holderliną, tikėjusį pašaukimu kūrybai, o ne trumpalaikę sėkmę. Antrasis kartas nenuvylė?

Tikrai ne, tik priminė, koks jis man svarbus. Holderlino poeziją atradau ir pradėjau versti, kai „Vaga“ atmetė antrąją knygą. Jo poezija ir mintys apie kūrybą kaip apie pašaukimą, o ne trumpalaikę sėkmę tuomet padėjo atsilaikyti.

Friedricho Holderlino poezija – akivaizdus pavyzdys, kokie neteisingi gali būti amžininkų vertinimai. Jo poezijos nesuprato net V. Goethe, bandęs jį mokyti, kad rašytų kitaip. Tie „pamokymai“ Holderliną taip skaudžiai sužeidė, kad net gyvenimo saulėlydy, išgirdęs minint Goethe's pavardę, tiesiog pašėldavo. Gyvenimo ir kūrybos paslapties paradoksai: Holderlino poezija, atrasta tik po šimtmečio, pateko į pasaulinės poezijos aukso lobyną, o ne vienas anuomet garsintas vardas nuskendo užmaršty.

Koks apdovanojimas suteikė daugiausia džiaugsmo?

Apdovanojimai poeto kūryboje nieko nekeičia. Tačiau džiugu, kai ją pastebi, įvertina. Kartu ir įpareigoja. Labiausiai nudžiugino Jono Aisčio premija. Nuo jaunystės visam laikui pamilau įstabios darnos jo lyriką. Džiaugiausi ir LDK Gedimino ordino Riterio kryžiumi. Jis man yra tartum sąsąjka su Lietuvos istorija, tautos dvasios palankumo ženklas iš jos gelmių.

O žinia apie Salomėjos Nėries premijos paskyrimą 2011 m. už poezijos rinkinį „Bėgaliniam kely“ užklupo nemigo naktimi. Kaip tik jos paskyrimas sutapo su mano sūnaus dailininko Kęstučio parengta didžiule paroda Vilniuje apie sovietų represijos aukas 1940–1941 metais. Per istorinę atmintį, konkrečių žmonių veidus, jų pirštų atspaudus, rastus Ypatingojo archyvo KGB fondo bylose, jis atskleidė okupacinės valdžios įteisintą, represinių struktūrų vykdytą lietuvių tautos naikinimą. Šiurpau vaikščiodama po parodos salę, nuo kurios sienų žvelgė represuotų aukų akys. Tarp jų ir Rainių miškelio kankiniai. Priblokšta tų parodos vaizdų, kurie sužadi-

no ir mano pačios liūdnuos prisiminimus, jatau, kad negaliu tos premijos priimti. Pasakiau sūnui, kad jos atsisakysiu. Jis mano apsisprendimui pritarė. Kalbėjau su Jonu Juškaičiu ir jis pareiškė: „Aš jos neimčiau“. Kad atsisakysiu premijos, pasakiau ir Maironio lietuvių literatūros direktorei Aldonai Ruseckaitėi. O ji man nepritarė: „Pagalvok, ką tau pasakytų Rūta...“ Turėjo omeny aktorę Rūtą Staliūnaitę, surengusią Nėries atminimui skirtą vakarą Vilniuje. Daugiau niekas apie mano apsisprendimą atsisakyti premijos nežinojo. Kas ką pasakys, man buvo nesvarbu. Pati atsakau už savo sprendimus. Parašiau atsisakymo tekstą, kurį rengiausi paskelbti spaudoje. Štai jis:

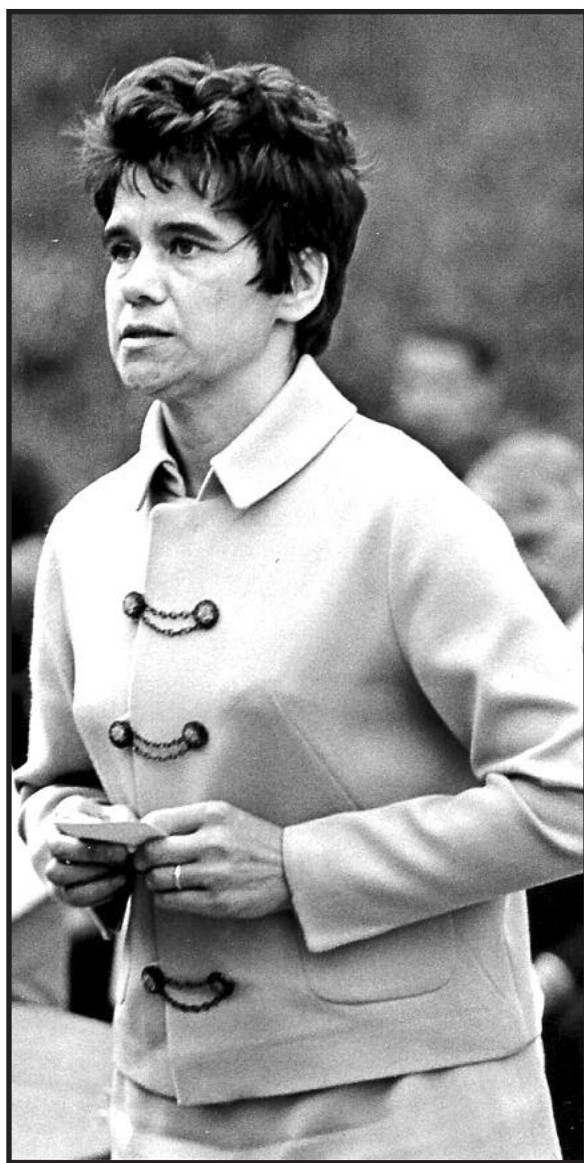
DĖKOJU UŽ KŪRYBOS ĮVERTINIMĄ,
BET PREMIJOS ATSIŠAKAU

Sužinojusi, kad man paskirta Salomėjos Nėries premija, aš labai sutrikau. Turėčiau džiaugtis, mano kūryba įvertinta vienos talentingiausių Lietuvos poezių premija. Deja, taip nėra, negaliu ja džiaugtis dėl kelių priežasčių.

Visų pirma, visi mano kartos žmonės gerai prisimena 1940–1941 metus ir kokią nelemtą vaidmenį suvaidino tuo dramatišku Lietuvos valstybei metu kai kurių pažiūrų inteligentija, o tarp jų ir S. Nėris. Aš ne tik nusigandusio vaiko akimis žvelgiau į skaudžius to meto įvykius, buvau ir pati su visa šeima būsimųjų tremtinių sąrašuose. Nuo tremties mus išgelbėjo prasidėjęs karas.

Po karo mano mamos artimieji buvo represuoti. Jos brolio Antano Ambrozaičio, suimto kartu su dukra Janina, partizanų ryšininke, net kapo vieta nežinoma. Nukentėjusi visa gentis – ištremti, žuvę. Lietuvos partizanai pokario metais buvoda mano tėviškėje. Negaliu pamiršti tų narsių idealistų vyrų, paguldžiusių galvas už pavergtą tautą. Gera prisimenu ir Jurbarko kagėbistų būstinę, kur tardė suimtą tėvą ir mane, tėvą žiauriai mušė. Galų gale, subuožinus tėvą, teko bėgti iš tėviškės nuo grėsusių represijų.

Tą šiurpią okupacijos metų patirtį vėl man priminė mano sūnaus dailininko Kęstučio Grigaliūno Vilniuje parengta paroda sovietinio teroro aukų atminimui. Keletą metų jis rinko iš Lietuvos Ypatingojo archyvo KGB fondų bylų 1940–1941 metais bolševikinės

Aldona Elena Puišytė Kauno Ažuolyno Dainų slėnyje skaito savo poeziją, 1970 m.

prievartos represuotų (sušaudytų, nukankintų, ika-lintų) asmenų nuotraukas, jų pirštų atspaudus. Nuotraukas išdidino, atspaudė šilkografijos būdu ir parengė parodą. Vaikščiodama šioje parodoje vėl pajutau bolševikinės prievartos ir mirties tvaiką iš praeities. Nuo didžiulės parodų salės sienų žvelgė kankinių akys, pilnos sielvarto ir siaubo.

Labai liūdna, kad ir talentingą tautos poetę S. Nėrį buvo įsukęs pragaištingas XX a. komunistinės ideologijos sukurs, atnešęs Lietuvos žmonėms tiek negandų ir kančių. Gaila man jos, kaip būna gaila ak-lai klydusios ir daug kentėjusios sesers. Be abejonės, vertingiausioji jos poezijos dalis išliks tarp geriausiųjų. Tačiau jos gyvenime buvo ir tai, ko neįmanoma priimti, nutylėti, nuo ko būtina atsiriboti teisybės šviesoje. Nelengva apie tai kalbėti, bet kitaip negali-ma.

Nuoširdžiai dėkodama Vilkaviškio miesto savi-valdybei už mano kūrybos palankų įvertinimą, lenk-dama galvą S. Nėries talentui, vis dėlto premijos aš atsisakau. Man suteiktas Lietuvos laisvės kovų dalyvės teisinis statusas. Priimdama šią premiją gal išduočiau savo jaunystės idealus?

Su pagarba – Aldona Elena Puišytė

O viską pakeitė netikėtas sutapimas. Netrukus gavau iš žinomo etnologo Aleksandro Žarskaus (besidominčio pomirtiniu gyvenimu, išleidusio knygą „Mirties virsmas“) keistą tekstą – Nijolės Mastėkaitės (pedagogės ir literatės) pokalbius su mirusiųjų vėlėmis. Radau juose graudų pokalbį ir su S. Nėries vėle. Skundžiasi ji N. Mastėkaitėi, kad ligi šiolei smerkiama daugiau už kitus: „Kodėl už kiekvieną mano žodį Lietuva į mane mėto po akmenį? Kodėl mane vadina išdavike, už ką?...“ N. Mastėkaitėi priminus, kad ji važiavo į Maskvą „Stalino saulės“ parvežti, atsako: „Juk ne aš viena rašiau apie Staliną ir ne viena važiavau tos ‘saulės’ parvežti. Kodėl niekas nemėto akmenų į Paleckį, į Venclovą, į Cvirką, į Liudą Girą, kodėl?...“ Iš tiesų, juk būtent Paleckis entuziastingu balsu šūkavo, kad važiuoja „Stalino saulės“ parvežti (liudija to meto TV įrašas). Ir Cvirka yra daugiau blogo padaręs. Pagaliau ir kiti sovietiniai veikėjai, po karo jau žinoję įvykdytas piktadarys, kai kurie iš jų ir patys jose dalyvavę.

Po poezijos popietės Arkikatedroje, 1993 m. Iš kairės: Vladas Bagdonas, Kazys Bradūnas, Jonas Juškaitis, kun. J. K. Matulionis, Bern. Brazdžionis, Aldona Puišytė ir kun. E. Atkočiūnas. Nuotraukos iš asmeninio A. E. Puišytės archyvo

Atkelta iš 2 psl.

Iš pradžių nepatikliai žiūrėjau į tuos pokalbius su vėlėmis. Tačiau A. Žarskus vertino juos labai rimtai. Jis parašė platų aiškinantį įvadą ir parengė spaudai N. Masteikaitės pokalbių knygą „Pamokos iš Amžinybės“. Tada suabejojau: o jei iš tiesų tai tikra? Ar daug mes žinome apie mirusiųjų lemtį? Atsisakydama premijos gal suteikčiau S. Nėries vėlei papildomo sielvarto? Ji juk atliko išpažintį prieš mirtį, jai buvo atleista. Tad pakeičiau savo sprendimą ir parašiau naują pareiškimą spaudai, kodėl sutinku premiją priimti. Bet prisiminiau, kad esu atsakinga tik prieš Aukščiausiąjį ir šio pareiškimo nepaskelbiau.

Tačiau kai S. Nėries mirties 70-jų metinių sukakties metu vėl kilo kraštutinių jos likimo vertinimų chaosas (nuo įgirusių bandymų visiškai atmesti tai, kas akivaizdu, iki piktų išpuolių neigiant neabejotiną jos talentą) supratau, kad būtina dar apie tai kalbėti, ieškant išmintingo požiūrio akivaizdžios tiesos šviesoje. S. Nėries būties dvilypumą pabrėžia jos gyvenimo ir kūrybos tyrinėtoja Viktorija Daujotytė: „Besišypsanti deputatė ir skaudžiai raudanti moteris. Oficiozų autorė ir baisios klajonės poetė. Iliuzijų ir baugios realybės kruvina sankirta“. (V. Daujotytė. „Salomėjos Nėries ruduo.“ LRS leidykla. V., 1995). Teisi ir Nerija Putinaitė, teigdama, kad, „kalbėdami apie S. Nėrį, turime atskirti jos talentą ir jos asmenybę“. Iš tiesų talentas nepateisina padarytų klaidų. Bet kūryba išlieka kaip nepaneigiama vertybė. Todėl dabar skelbiu ir savo abu tekstus.

BŪKIME ATVIRI SKAUDŽIAI TIESAI

Sužinojusi, kad man paskirta Salomėjos Nėries premija, aš labai sutrikau. Menu 1940–1941 metų įvykius Lietuvoje, kai nusi-gandusio vaiko akimis žvelgiau į tėvų pasirengimą tremčiai. Vėliau sužinojau apie S. Nėries vaidmenį okupuojant Lietuvą. Nepamiršau ir pokario baisybių, partizanų didvyriškumo, turgavietėje numestų jų kūnų. Ir aš pati priklausiau rezistencijai. Tad kilo neišvengiamas klausimas – kaip pasielgti? Buvau nusprendusi premijos atsisakyti. Daug apie tai mąsčiau ir suabejojau: ar teisingiausia išeitis – pasmerkti? Tačiau ir pateisinti juk neįmanoma. Būkime atviri skaudžiai tiesai. Nepriimtinas man vertybių sumaišymas, pastangos išbaltinti tai, kas iš tiesų buvo nekaltai pralieto kraujo spalvos. S. Nėries gyvenime buvo sunkiai suvokiamų sprendimų ir veiksmų. Jie atnešė skaudžias pasekmes visai tautai. Bandydama suprasti keistą ir tragišką jos likimą, ieškodama teisingo sprendimo, perskaičiau ją pažinojusių atsiminimus, be galo skirtingus ir prieštarlingus vertinimus.

Ne vieno žmogaus gyvenime yra mums nežinomos ir sunkiai suvokiamos paslapties. O ypač ji ženklina talentingųjų likimus. Tik vidutinybei viskas aišku kaip turgaus aikštėje: perku-parduodu. Žvelgiant į kito žmogaus gyvenimą, jį vertinant reikalingas ne tik tiesos ieškojimas, išminties šviesa, bet ir artimo meilė. S. Nėris talentinga poetė, neįtikėtinai aklai klydusi ir daug po to iškentėjusi. Prisimenu poeto Jono Graičiūno pasakojimą. Sutikta Kaune ji skaudžiai aimanavo: „Jonai, kaip jie mus apgavo...“ Tai buvo jos gyvenimo tragedija, galų gale pasibaigusi ankstyva mirtimi. Pats J. Graičiūnas, sovietinio gulago kalinys, apie S. Nėrį kalbėjo su užuojauta ir gailesčiu. Pagaliau ir jos liga bei mirtis apgaubta juoda paslapties skraiste. Kalbėta, kad S. Nėries ligos diagnozė buvo melaginga, o iškeliauti į Anapilį galbūt padėjo ją tuomet supę įtartinai „slaugytojai“. Pats profesorius Zigmas Januškevičius tvirtino (pasakojo savo studentams), kad Kauno medikai paneigė skelbtą diagnozę. Ir kodėl išvežta gydymui į Maskvą S. Nėris maldavo vežti ją atgal į Lietuvą? Gal jautė ten ją supusių žmonių klastą? Ją aplankiusiai Reginai Januškevičienei sakiusi: „Aš bijau...“

Nukelta į 8 psl.

ALDONA ELENA PUIŠYTĖ

EILĖRAŠČIAI

***

Kas jaučia esmę, gręžiasi į šviesą,
Nes žino, kad iš dulkių mes visi, –
Po amžinybės globiančiu pavėsiu
Pražydę – vystam.Vien tik ilgesys
Kitokio būvio... Varge, ar tėsėsiu,
Ar mano ilgesio vargai neužgesys?
Kokia tyla su virpesiais slaptaisiais!
Suprasti trokštu. Ir mylėt. Ne teist.

***

Sustok, ūmai nušvitęs sielos mirksni,
Spalvoj ir žody – tu spindėk tyrai. –
Skliaute Aušrinė skaistaveidė mirksi,
Aušroj vėl bundant buičiai netvariai.
Tai vėl, aplenkęs pavyduolę mirtį,
Gyvybės vynas bręs širdies taurėj,
Kol išsilies darnioj Būties pilnatvėj,
Tik ne į šią – į dvasinę – planetą.

***

Tavęs ieškojau kosmoso tolybėj,
Žvalgiaus visatoje, o Tu – šalia.
Siūruoja smilgos, saulėje išstybę,
Šviesuoja pienės – aukso ir žalia,
Tai slėpinga gyvasties didybė.
Baikšti mergaitė – groja dūdele...
Už reginių slepies, vėl pasirodai,
Baltai kur žydi nuolankiųjų sodai.

***

Dabar į sielos gelmę atsigręšiu,
Sudaužius regimybes atkaklias
Ir sugrąžinus – paskutinį – grašį
To, kas ne mano. Gal į kelią ves
Tie amžino likimo toliai gražūs?
Triukšmų šėlsme nerasite manęs.
Į žemės krantą duš putotos vilnys,
O mano siela – kito kranto ilgis.

A. E. Puišytė Poezijos pavasaryje su Marcelijumi Martinaičiu ir Bern. Brazdžioniu, 1992 m.

Tradicinė netradicinės tematikos Adolfo Damušio demokratijos studijų centro konferencija

Astrida Petraitytė

Birželio 19 d. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos (LNB) Adolfo Damušio demokratijos studijų centras surengė – tradiciškai, kaip kasmet – konferenciją. Šįkart organizatorių dėmesio laukas buvo ne visai tradicinis: „Kūrėja, lyderė ir puoselėtoja: moters katalikės vaidmuo XX–XXI a. Lietuvoje ir išeivijoje / diasporoje“; konferencija skirta Jadvygos Damušienės 110-osioms gimimo metinėms.

Adolfą Damušį (1908–2003) mūsų subtiliesiems intelektualams gal būtų ir baugu prisiminti, ypač šiomis birželio dienomis: „1941 Lietuvos aktyvistų fronto karinio štabo Kaune vadas, Birželio sukilimo vienas organizatorių ir vadovų, Lietuvos laikinosios vyriausybės pramonės ministras. Vienas Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto organizatorių, 1943–44 vicepirmininkas. Už pasipriešinimo nacių okupacinei valdžiai organizavimą 1944–45 nacių kalintas Vokietijoje. Lietuvos rezistencijos buvusių politinių kalinių sąjungos (įkurta 1945) vienas kūrėjų ir vadovų.“ / www.vle.lt/

Damušis reikšmingai veikė išeivijoje (1947 m. šeima išsikūrė JAV). Padaręs ir profesinę chemiko karjerą, visas jėgas skyrė Lietuvos reikalui, o lietuviybė abiems Damušiams buvo neatsiejama nuo katalikybės. Damušis buvo vienas iš Ateitininkų federacijos, Lietuvos fronto bičiulių, Amerikos lietuvių Romos katalikų federacijos vadų. 1957 m. įsteigė JAV lietuvių jaunimo stovyklą „Dainava“ ir jai ilgą laiką vadovavo. Lietuvos skaudžiosios istorijos klausimais rašė į spaudą, išleido kelias knygas („Lietuvos gyventojų aukos ir nuostoliai Antrojo pasaulinio karo ir pokario 1940–59 m.“ ir kt.)

Adolfas ir Jadvyga Damušiai 1997 m. grįžo gyventi į Lietuvą.

Nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje Adolfo Damušio demokratijos studijų centras veikia nuo 2017 m. (2013 m. Damušių šeimos iniciatyva jis įkurtas Mykolo Romerio universitete, bet tiek dokumentų kaupimui, tiek idėjų sklaidai parankesnis šis įkomponavimas į LNB). Dabar centras pristatomas kaip bibliotekos „Dokumentinio paveldo tyrimų departamento struktūros dalis, tirianti XX a. modernėjančios Lietuvos demokratinės politinės minties idėjas ir istorijos paveldą.“ Šiuo metu centro veiklą koordinuoja dr. Ilona Strumickienė, tad ir kasmetės konferencijos organizavimas gulė ant jos pečių.

Konferencijos dalyvius bibliotekos direktorė Aušrinė Žilinskienė pasveikino nuotoliu, t.y. iš ekrano. Ne tik gyvai sveikinimo žodį tarė, bet ir savo dalyvavimu – nuo pradžios iki pabaigos (muzikinio) momento konferencijos svarbą liudijo Gintė Damušytė, pristatyta kaip Adolfo Damušio demokratijos studijų centro valdybos narė, žinoma ir kaip Damušių dukra, ir kaip Lietuvos ambasadorė (įvairiose šalyse, t. p. buvusi atstovė prie NATO).

Pagarbos žodžiu ji prisiminė savo tėvus Adolfą ir Jadvygą Damušius, išgyvenusius kartu 60 metų. Atliepdama konferencijos temą, Damušytė minėjo, kad augdama išeivijoje sutiko daug kilnių katalikų lietuvių, tarp jų – Rožė Šomkaitė, farmacininkė, rėmusi Katalikų bažnyčios kronikos leidimą, o sunkių Lietuvai metų po Kovo 11-osios (blokada, Sausio 13-oji) organizavusi vaistų siuntas, pati kasmet suruošdavusi siuntinius stokojančioms šeimoms ir pan. Paminėta ir Nijolė Bražėnaitė-Paronetto, partizano Juozo Lukšos-Daumanto našlė, dėjusi visas pastangas, kad vyro ir jo bendražygių darbai, jų pasiaukojimas Lietuvai nebūtų užmiršti, bei jaunesnės kartos atstovė Rima Polikaitytė-Birutienė, bene 30 vasarų paskyrusi stovyklai „Lithuanian Heritage“ – vaikams, jau nekalbantiems lietuviškai, bet norintiems pažinti savo lietuviškąsias šaknis...

Damušytė kalbą užbaigė, įvertindama Adolfo Damušio demokratijos studijų centro svarbą: jo misija – ugdyti istorinę, pilietinę sąmonę; juk daug istorijos klausimų dar yra neištirtų...

Sveikinimo žodį taria Gintė Damušytė

Konferenciją moderavo – kiek netikėta – patys pranešimų joje neskaitė istorikai: rytinę sesiją – dr. Vitalija Stravinskienė (Lietuvos istorijos institutas), popietinę – prof. dr. Arūnas Streikus (Vilniaus universitetas).

Konferencijos pranešimus pradėjo kviestinė viešnia – žurnalistė Živilė Kropaitė-Basiulė. Reikšmingas žurnalistės su kolegėmis atliktas Lietuvos radijo projektas „Stipresni už Sibirą“ – kalbinti politiniai kaliniai ir tremtiniai (konferencijoje pristatytos kelios pašnekovės), vis dėlto pagrindinė pranešimo herojė buvo jos močiutė, kuriai yra paskyrusi knygą *#fainiausia pasaulyje močiutė* (grotazmė nurodo, kad ir socialiniuose tinkluose – savajame FB – autorė dažnas močiutės ištarms yra citavusi). Ši asmenybė, partizanų ryšininkė, patyrusi kalėjimą, tremtį, kone idealiai tiko „ilustruoti“ katalikybės (ar tiesiog – tikėjimo) vaidmenį, atlaikant gyvenimo sunkumus ir tragiką: malda sunkiausiais momentais ir gelbėjusi. Ekrane, tarp kitų demonstruotų nuotraukų, regėjome ir kuklaus medalikėlio atvaizdą – neseniai mirusios močiutės palikimą, Kropaitei-Basiulei itin brangų. Kartu su pranešėja galėjome žavėtis herojės – Ignalinos rajono Kaniūkų kaime gyvenusios, 95-erių sulaukusios Onos Butrimaitės-Laurinienės išlaikytą optimizmu, humoru – nepaisant gyvenimo netekčių (trys broliai partizanai žuvę, ketvirtas emigravęs), pačios patirtų kančių – tardymai dar Lietuvoje, lageris, tremtis Sibire... Tik žavėtis ir stebėtis teko, kai ekrane ši sena tvirta moteris uždainavo ukrainietiskai – mat Zarasų kalėjime sėdėjusi kameroje su ukrainietėmis, iš jų išmokusi; o užbaigė šūkiu „Slava Ukraini! Gerojam slava!“

Atsišaukdama į žurnalistės intymią tonaciją „širdis atsivėrė“ būtent tokiems – jei ne asmeniniams-šeimyniniams, tai personaliniams (konkrečių asmenų istorijų) pasakojimams, kone blokuodama mokslinius teoretizavimus. Štai Dainiaus Vaitiekūno (LNB) pranešimas „Vertybių raiška Šatrijos Raganos apysakoje *Viktutė*“ regėjosi iš literatūrologinės konferencijos priklydęs. Mortos Vidūnaitės (VDU, Grioningeno universitetas, Nyderlandai) iškel-tasis klausimas „Ar religija įgalina lyderystei?“, nors aprėpęs plačiau nei žadėjo išplėstinis įvardijimas (Lietuvos katalikų lyderių atvejais) – anketinis klausimynas teiktas ir katalikėms, ir

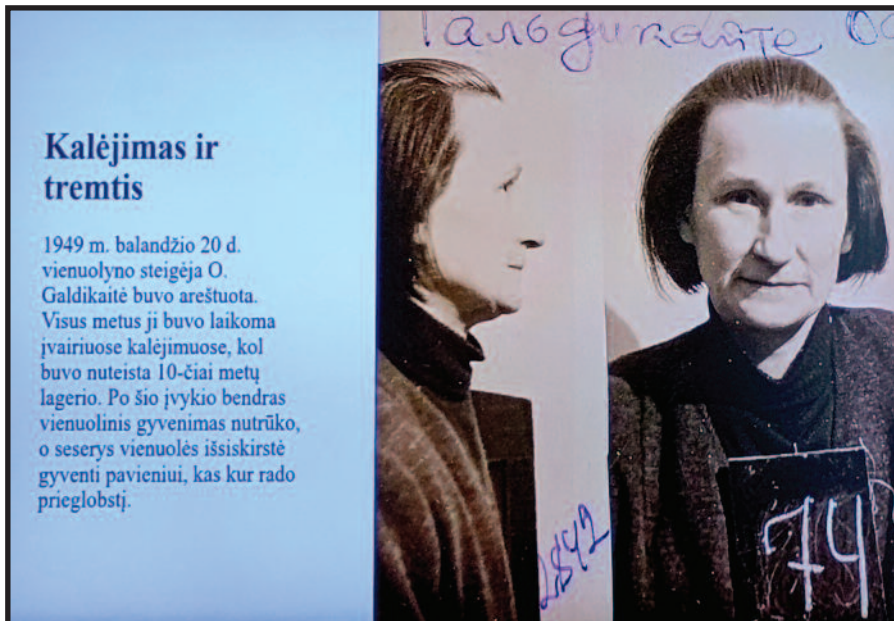
Pranešimą skaito Dalia Cidzikaitė

liuteronėms – savo atsakymais, t. y. „statistiniais“ rezultatais pasirodė (man, liuteronėi) „pakilęs“ virš įvairiaprasmės realybės.

Nors skirtas personalijai, bet pasakojimų apie aktyvų katalikų veikimą nuošalėje liko ir Žydronės Kolevinskiienės (VDU, Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas) pranešimas apie asmeninio gyvenimo dramą, atspindinčią Elzės Avižonytės-Vaitkienės dienoraštyje. Žinia, „nelaimingos žmonos“ likimas žadino atjautą, bet jis taip ir liko asmenine drama, netransformuota į visuomeninį veikimą. Pirmoji Albino Vaitkaus – dabar žinomo kaip rašytojas Marius Katiliškis – žmona liko Lietuvoje, jam pasitraukus į Vakarus, ilgai nežinojo apie naują sutuoktinio santuoką... Taip, buvo tikinti katalikė, mokytoja, išlikęs dienoraštis liudija skaudžiai išgyvenus, ištikimybę vyrui išsaugojus (nors vos metams praėjus po vedybų – susituokta 1941 m. – pasigirsta ir skaudžios gaidelės: vyras naktį negrįžęs...). Dėl „netinkamų ryšių“ mokytoja Vaitkienė buvo saugumo akiratyje, tikėjime rado užuovėją... Taip, tragiškas – asmeninis – likimas.

Tarsi simbolinė figūra, vyriškąjį patriotiškąsios veiklos lauką susiejanti su moteriškuoju (ir mato-mu, ir nematomu) pasišventimu regėjosi Jadvyga Damušienė (1915–2010). Ilona Strumickienė apgalvestavo, kad negalėjo atvykti pranešimo apie J. Damušienės veiklos atspindžius Lietuvos publicistikoje autorė – būtume susidarę visuminį išpūdį, tuo tarpu ji gvildena tik vieną jos veiklos aspektą-lituanistinį ugdymą... Bet ir ši „prizmė“ atskleidė aktyvios, pasišventusios krikščioniškai lietuvybei moters portretą. Jadvyga lankė Kybartų gimnaziją – ir čia jau priklausė ateitininkų organizacijai;

Nukelta į 5 psl.

Pranciškonė, poetė Ona Galdikaitė.

A. Petraitytės nuotr.

Atkelta iš 4 psl.

1937 m. baigė Klaipėdos pedagoginį institutą, tais metais ištekojo už Adolfo Damušio. Pranešime ryškėjo ir istorinis kontekstas. Strumickienė išskyrė tris Damušienės lituanistinės veiklos etapus: pradinis – dar nepriklausomoje („smetoninėje“) Lietuvoje; matyt, ilgiausios trukmės – gyvenant ir veikiant JAV, galiausiai trečiasis – vėl grįžus į nepriklausomą Lietuvą. (Isiterpia ir „dipukų“ stovykla Vokietijoje, bet, sakyta, tuomet Damušienė turėjo daugiausia laiko skirti mažajai dukrelei Indrei-Damušiai dar Lietuvoje susilaukė dviejų sūnų, paskui ir dviejų dukterų, jauniausioji, Gintė, gimė 1956 m. Clevelande). Visuomeninė, lituanistinė Damušienės veikla daugeliu atveju neatsiejama nuo vyro veiklos. Štai Damušiams iškūrus Klivlede, lituanistinė mokykla veikė jų bute. Lituanistinio ugdymo misija neapleista ir persikėlus į Detroitą, vėliau į Čikagą. 1955 m. išigyjant sklypą katalikiško jaunimo stovyklai „Dainava“, Damušiai, sakyta, už pirkinį laidavo savo turtu, abu joje dirbo administracinį, kartu ir ugdomąjį darbą. Kiek vėliau „Dainavoje“ radosi ir stovyklavietė „Lithuanian Heritage“ angliškai kalbančiam jaunimui, didelį dėmesį ir čia skiriant lietuvišakajam paveldui – dainoms, šokiams ir pan. Jadvyga Damušienė visą gyvenimą išliko ateitininkiško jaunimo globėja. Pranešėja pabrėžė giliai jaustą vidinę misiją – ugdyti tautiškumą, neatskiramą nuo katalikybės.

Atsišaukė ir tikėjimu bei lietuvybe persmelktas Onos Galvydaitės-Bačkienės (1907–2003) likimas. Pranešėjos dr. Astos Petraitytės-Briedienės (Vytauto Didžiojo universitetas) ši herojė pristatyta kaip „kuklioji“ – gal todėl, kad Bačkienės veikla liko vyro, ambasadoriaus, šešėlyje... Pedagogę Oną Galvydaitę (baigusią Panevėžio mokytojų seminariją) su Stasiu Bačkiu suvedė ateitininkystė. 1933 m. jiedu susituokė, susilaukė dviejų sūnų – Ričardo ir mums gerai pažįstamo Audriaus Juozo. 1938 m. Stasys Bačkis buvo paskirtas sekretoriumi į Lietuvos pasiuntinybę Paryžiuje. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, Paryžius okupuotas, naciai suėmė ir Lietuvos pasiuntinį Petrą Klimą (gražintas į Lietuvą), o pasiuntinybę, regis, dar 1940 m. sugebėjo sovietai pasisavinti. Bačkis tuomet neturėjo diplomatinio statuso, gal tai jį apsaugojo. Pasak pranešėjos – Bačkiai savo butą pavertė neoficialia (bet veiklia) pasiuntinybe, kurioje darbuosiu abu. Beje, Bačkienė neapleido mokslų – studijavo vokiečių kalbą. Išlaisvinus Paryžių, teko globoti pabėgėlių srautą. Ir *Bačkių pasiuntinybė* tapo informacijos, pasų išdavimo, labdaros centru. Ona Bačkienė buvo aktyvi ir savo, *moteriškosios*, veiklos bare – įsijungė į Pasaulinį motinų sąjūdį, akcentavusį moters-motinos vaidmenį; pati Ona Bačkienė teigė: šeima – gražiausia Dievo dovana. Vis dėlto ji palaike sūnaus Audriaus kunigystę, jo pasišventimą Dievui. Pranešėja pažymėjo ir diplomato žmonos statuso uždedamas prievoles, tarp jų – rengti priėmimus (Bačkiai nepamiršdavo pažymėti Vasario 16-osios). Demonstruodama renginių, susitikimų nuotraukas, pranešėja neišlaikė nešūktelėjusi: „Kokia Bačkienė elegantiška!“ 1960 m. Stasiui Bačkiui tapus Lietuvos pasiuntiniu JAV, įsikūrus Washingtone (gi žinome, Lietuvos diplomatus tęsus simbolinę – ir oficialią – prieškarinio nepriklausomos Lietuvos egzistenciją), Bačkienė darbuosiu kaip raštvėdė. 1989 m., Stasį Bačkį paskyrus Lietuvos diplomatinės šefu, jiedu „grįžo“ Paryžiui, o 1993 m. – į nepriklausomybę atkūrusią Lietuvą.

Jaudinantis ir pranciškonės, poetės Onos Galdikaitės (1898–1900) likimas, kurį pristatė Akvilė Kašubaitė (VDU). Ši moteris pasirinko savitą kelią – nesukūrė šeimos, tapo vienuole, galiausiai įkūrė Dieviškosios Jėzaus Širdies kongregaciją. Ona dalyvavo ateitininkų judėjime dar mokydamasi Kaune (katalikiškos „Saulės“ draugijos gimnazijoje), rašė į „Naująją Vaidilutę“, o su pranciškonėmis suartėjo išvykusi studijuoti į Miunsterį. Ten ketino ir pasišvęsti vienuolyste, bet – dėdė vyskupas Pranciškus Karevičius, rėmęs jos studijas, pasibeldė į tautinę savimonę: Lietuvai reikia žmonių, negalima likti svetimame krašte... Galdikaitė tapo pranciškonių vienuolyno steigėja Kaune. O ši kongregacija aktyviai užsiėmė labdaros, švietimo ir pan. veikla: steigtos – nuosavyse pastatuose – vaikų prieglaudos, darželiai ir pan. Aktyviają vienuolę ištikusios represijos turbūt nebuvo netikėtos: 1949 m. Ona Galdikaitė areštuota, nuteista 10 metų lagerio; amnestuota 1955 m. Priebėga sovietmečio gūdumoje, matyt, buvo religinės literatūros vertimai, eilėraščių kūrimas (slapyvardis Šakelė ar Vynmedžio šakelė). Pranciškonė Galdikaitė mirė 1990 m. Jos poezijos knyga „Irkis į gilumą“ išleista 2008 m.

Kuklus močiutės medalikėlis (vaizdas ekrane iš dešinės) – itin brangus Živilei Kropaitei-Basiulei

Vertingų žinių pateikė ir „nepersonalizuoti“, apibendrintai vieną ar kitą moterų veiklos aspektą pristatantys pranešimai.

Štai Daiva Dapkutė (VDU) aptarė Lietuvnių katalikių moterų draugijos Melbourne veiklą. Sakyta: Australijon pokariu suvažiavę lietuviai po dviejų privalomų metų darbo stovyklose stengėsi įsikurti didžiuosiuose miestuose. Taip ir Melbourne susibūrė pakankamai lietuvių, kad galėtų čia turėti savas palaldas, steigti organizacijas. 1951 m. Paulinos Raulinaitienės sutelktos šešios moterys įkūrė Lietuvnių katalikių moterų draugiją; kun. Pranas Vaseris tapo jų dvasiniu vadovu. Draugija greit pildėsi naujomis narėmis (po dešimtmečio jų būta bene 90); įstota ir į analogišką pasaulinę organizaciją. Aktyviai veiklai, regis, trūko finansinių galimybių – nors moterys po sekmadieninių pamaldų (o į jas susirinkdavo keli šimtai lietuvių) rengdavo bufetą, taip surinkdamos lėšų draugijai. Deja, po pakilimo atėjo atoslūgis, matyt, daugeliui Australija buvo „bėdos variantas“, viliojo Amerika... Ne vienai – taip pat ir vadovei Raulinaitienei – emigravus į JAV, draugijos narių vėl sumažėjo. Pasak pranešėjos, draugija veikia ir šiandien, bet nėra aktyvi. Taigi galėjome suprasti, kad tai būta žvilgsnio į „šauniausias“ praeities dienas.

Andrius Tumavičius (Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras) kartu su kolegėmis atlikto tyrimo pagrindu pagvildeno pokario partizanų „statistiką“. Sakyta, tradiciškai moterys regimos kaip partizanų ryšininkės, bet būta ir miškan išėjusių, kartu su vyrais kovojusių, bunkerio „buitį“ pakėlusių. Dauguma jų iš pradžių buvo partizanų rėmėjos, ryšininkės, į mišką pasitraukė vengdamos represijų, svarbus motyvas – partizanaujantys artimieji. Deja, likimai dažniausiai tragiški – žuvo ar areštuotos...

Nuotoliu pranešimą apie mergaičių vietą tarpukario ateitininkų organizacijoje perskaitė Indrė Čuplinskė (Albertos universitetas, Kanada), taigi jos žvilgsnis iš tolimo krašto krypo Lietuvon. Sakyta: 1910-1911 m. įsisteigus ateitininkų organizacijai, joje dalyvavo tiek berniukai, tiek mergaitės. Bet jau

nepriklausomoje Lietuvoje kilo debatai, ar tai neturi būti atskiros draugijos – klausimas 1920 m. iškeltas Katalikų mokytojų suvažiavime. Regis, kaip atsakas į mergaičių „atskirumą“, greta bendro Prano Dovydaičio redaguojamo žurnalo „Ateitis“, 1921 m. *mergaitėms* įsteigta „Naujoji Vaidilutė“. Pasak pranešėjos, žurnalo kryptį ir temas lėmė vyro-lyderio sprendimai, tačiau mergaitės neliko bebalės – jos rašė kritinius straipsnius, laiškus ir pan. Debatai, regis, išsirutuliojo platesniu mastu – buvo išsakomi argumentai „už“ ir „prieš“ bendrą organizaciją.

Žinoma, reikšmingas buvusios „Draugo“ bendradarbės Dalios Cidzikaitės (LNB) pranešimas apie šio dienraščio skyrių „Moterų gyvenimas“, formavusį lietuvių įvaizdį JAV. Sakyta: visą XX a. „Draugas“ buvo lietuvių katalikų priebėga, jį globojo tėvai marijonai; darbuosiu ir pasauliečiai, ir dvasininkai. Rubrika „Moterų gyvenimas“ atsirado dienraštį ėmus redaguoti kun. Juozui Prunskiui; jis šį postą užėmė 1948 m., skyrelis radosi po poros metų, o netrukus perkeltas į šeštadieninį Kultūros priedą. Pažymėtina, kad „Moters gyvenimą“ rengė aukštąją išsilavinimą turinčios moterys, pradedant Danute Narutavičiūte ir baigiant Stase Semėnienė. Tarp bendradarbių taip pat būta ryškių asmenybių, pvz., Vincenta Lozoraitienė. Šio moterų skyrelio rengėjos siekė vienyti visus tautiečius, taip pat – tiesti tiltus tarp pokarinių ir senosios („grynorių“) emigracijos. JAV lietuvių moterų draugijų, ne tik katalikiškų, buvo gausu. Galima manyti, kad „Draugo“ *moteriškas* skyrelis ir atspindėjo šią įvairovę, publikacijų formuojamas „įvaizdis“ nebuvo viepusiškas.

Po konferencijos koncertėlį jos dalyviams surengė jaunieji atlikėjai, ištis pademonstravę brandą – Šiaulių Sauliaus Sondeckio menų gimnazijos moksleiviai.

Gaila, kad auditorija jau buvo gerokai nubyrėjusi. Reikia viltis, ir ateityje nenutrūks Adolfo Damušio demokratijos studijų centro metinių konferencijų tradicija; bus sutelkiami mokslininkai ir visi neabejingieji tiek Lietuvos istorijos puslapių naujam perskaitymui, tiek aktualiųjų politinių, visuomeninių ir pan. temų gvildinimui.

Konferencijos dalyviams koncertuoja Šiaulių Sauliaus Sondeckio menų gimnazijos moksleiviai

Parodoje – apie Lietuvos ir JAV karinio bendradarbiavimo istoriją

Algis Vaškevičius

Kaune, Vytauto Didžiojo karo muziejuje neseniai pradėjo veikti paroda „Visada pirmi: Lietuvos ir JAV karinio bendradarbiavimo istorija – nuo pirmųjų žinomų kontaktų iki šių dienų“. Jos eksponatai – įvairūs dokumentai, nuotraukos, uniformos, apdovanojimai ir kiti daiktai pasakoja apie pasitikėjimą, partnerystę ir bendras dviejų šalių pastangas siekiant taikos bei saugumo.

Parodą surengti įkvėpė ir kovo pabaigoje įvykusi tragiška nelaimė, kai pratybų metu Pabradės kariniame poligone žuvo keturi Jungtinių Amerikos Valstijų kariai. Tai buvo iki šiol didžiausia sąjungininkų auka už Lietuvos saugumą, o nuo pat pradžių dingusių karių paieška labai suartino Lietuvos ir JAV karius. Vėliau, jau radus paskendusį šarvuotį ir jų kūnus, sulaukta daug padėkų lietuviams iš amerikiečių už visą pagalbą ir pastangas.

Lietuviai nuo pat pirmųjų nelaimės dienų pradėjo rinkti lėšas žuvusių karių šeimoms. Aukos ir paprasti piliečiai, ir įvairios organizacijos, aukos siekė ir kelis dešimtis eurų, ir dešimtis tūkstančių. Kai paramos rinkimas buvo baigtas, prireikė nemažai laiko, kol pavyko šiuos pinigus pervesti šeimoms. Tai įvyko birželio 25 dieną. Pasak šią paramos akciją koordinavusio visuomenininko Andriaus Tapino, į Lietuvą atskrido JAV fondo „Tragedy Assistance Program for Survivors“, kuris administruos pinigų paskirstymą karių artimiesiems, įkūrė ir prezidentė Bonnie Carroll. Į fondo sąskaitą pervesta beveik 296 tūkstančiai JAV dolerių, kurie atiteks keturioms žuvusiųjų šeimoms.

Lietuvos ir JAV karinė bendrystė siekia Abiejų Tautų Respublikos ir jaunos Amerikos laikus, kada JAV Nepriklausomybės kovose pasižymėjo mūsiškis karo inžinierius generolas Tadas Kosciuszka (1746–1817). JAV karo meto fortifikacijų statybą organiza-

Du prezidentai „Draugo“ fone.

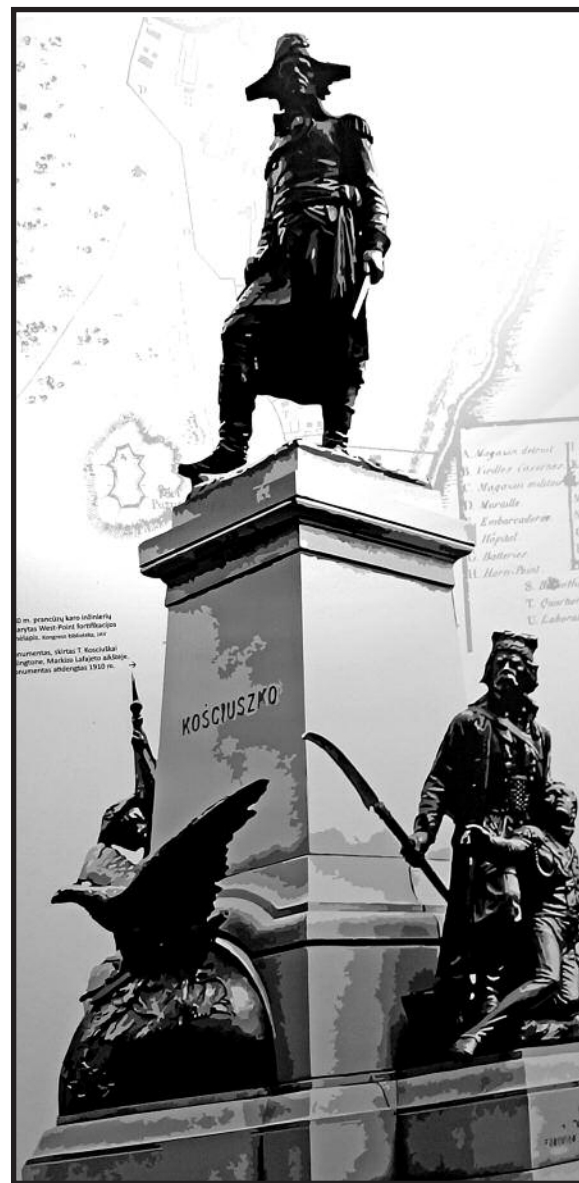
A. Vaškevičiaus nuotraukos

vusio Abiejų Tautų Respublikos sūnaus paminklas šiandien puošia garsiąją West Point karo akademiją ir yra pavyzdys jauniems karininkams. T. Kosciuskos paminklo nuotrauką galima išvysti ir šioje parodoje.

XIX a. antrojoje pusėje okupuotos Lietuvos gyventojai atrado kelius į JAV ir pradėjo gausiai ten keltis. Šaknis įleidusiems išeiviams gimė vaikai, kurie vėliau tarnybą atliko JAV kariuomenėje. Atlanto nugalėtojai Steponas Darius (1896–1933) ir Stasys Girėnas (1893–1933) taip pat turėjo karinę pagarbą – parodoje pasakojama, kad S. Darius dalyvavo Pirmajame pasauliniame kare Prancūzijoje, o prieš tapdamas Lietuvos kariuomenės aviatoriumi, tarnavo JAV kariuomenės artilerijoje. S. Girėnas, nors ir turėjo kuklesnę karinę patirtį, tarnavo JAV karo aviacijoje ir visą tarnybos laiką buvo dislokuotas JAV. Parodoje galima pamatyti ir nedidelį „Lituanicos“ lėktuvo, kuriuo lakūnai perskrido Atlanto vandenyną, modelį.

Parodos stendai pasakoja ir apie tai, kad jaunai Lietuvos Respublikai ginantis Nepriklausomybės kovose tėvynei norintys padėti išeiviai už Atlanto 1919–1920 m. pradėjo organizuoti Amerikos lietuvių brigadą. Iki galo jos suorganizuoti nepavyko, tačiau į Lietuvą atvyko 74 lietuviai karo technikos specialistai ir 47 iš jų tapo Lietuvos kariais. Amerikietis leitenantas Samuel J. Harris Jr. (1896–1920) atvyko kovoti už Lietuvos laisvę ir žuvo Kaune, čia jam pastatytas gražus paminklas.

Anot parodos rengėjų, okupuotos Lietuvos partizanams kovojant su sovietų pajėgomis, CŽA (Centrinė žvalgybos agentūra) rengė Lietuvos partizanų desantus į Lietuvą, vykdė žvalgybi-

Paminklas T. Kosciuskai

nes operacijas. Jose dalyvavo ir Juozas Lukša-Daumantas (1921–1951). JAV kariuomenė tuo laiku kariavo Antrajame pasauliniame ir Korėjos karuose (1950–1953).

Tuo metu JAV kariuomenėje taip pat tarnavo ir pasižymėjo daugybė lietuvių kilmės JAV piliečių: lakūnai plk. lt. Feliksas Vaitkus (Felix Waitkus 1907–1956), kuris yra įveikęs ir Atlantą, taip pat kontradirolas Frederikas Edvardas Bakutis (Frederick Edward Bakutis 1912–2009), boksinkininkai srž. mjr. Vladislovas Sabaliauskas (Walter James Sabalauski 1910–1993) ir Juozas Povilas Žukauskas (Jack Sharkey 1902–1994), Hollywoodo aktorius gr. Charles Bronson (Karolis Bučinskis 1921–2003).

Vėlesniais metais JAV kariuomenėje tarnavo ir

Garsioji prezidento R. Reagan nuotrauka

Nukelta į 7 psl.

2025 m. Sheffieldo dokumentinių filmų festivalis „Kur susitinka perspektyvos“

Ieva Marija Mendeikaitė

1994 m. Sheffieldo mieste Jungtinėje Karalystėje pradėtas organizuoti dokumentinio kino festivalis – vieta, kur galėjo susitikti, dalintis savo idėjomis bei pristatyti naujausius savo darbus dokumentinių filmų kūrėjai. Heather Croall į savo rankas perėmus festivalio organizavimą, pastarasis išaugo į penkių dienų tarptautinį įvykį, kurį šiandien žino daugelis pasaulio dokumentinių filmų mėgėjų.

Šiuo metu Sheffieldo miesto dokumentinių filmų festivalis – pats didžiausias dokumentinio kino įvykis Jungtinėje Karalystėje ir vienas svarbiausių renginių visame pasaulyje. Šių metų festivalio šūkis – „Kur susitinka perspektyvos“ (angl. Where Perspectives Meet). Tokio šūkio idėja – išryškinti skirtingus pasaulio požiūrius, vertybes bei istorijas kviečiant susitikti skirtingų kultūrų, asmeninių patirčių bei socialinių judėjimų atstovus ir naudojantis dokumentinio kino įrankiu pateikti savo perspektyvas įvairiomis formomis.

Šių metų temos, atspindinčios festivalio programoje – nuo alternatyvios realybės instaliacijų iki aktyvizmo, atminties ar archyvinų istorijų sklaidos. Visame festivalyje bus rodoma net 116 filmų iš 68 šalių, įvyks net 51 filmo premjera, iš kurių net 16 bus tarptautinių, 8 Europos bei 39 Jungtinės Karalystės filmų premjeros. Vienas svarbiausių šių metų filmų – Anastasijos Mirošničenko „Sutvirtinti kartu“ (angl. „Welded Together“) bei Karla Murthy „Degalinės darbuotojas“ (angl. „The Gas Station Attendant“). A. Mirošničenko filmas pasakoja apie serišką ryšį ir jo svarbą Baltarusijoje, apie nuolat matomą alkoholizmą, bet labai stipriai jaučiamą solidarumą, o K. Murthy filmas parodo intymią portretinę istoriją apie imigrantų šeimą, gyvenančią Jungtinėse Amerikos Valstijose.

Abu filmai leidžia susipažinti su labai skirtingais pasauliais, bet kartu atskleidžia ir bendrą ryšį. A. Mirošničenko „Sutvirtinti kartu“ laimėjo Grand Jury Award tarptautinės konkurencijos kategorijoje, o tai – aukščiausias įmanomas šio festivalio apdovanojimas. Katia – jauna suvirintoja iš Baltarusijos, išgyvenanti labai sudėtingą praeitį – alkoholizmo prislėgtą mamą, šeimos susiskaldymą. Katia pasirengusi paaugoti savo svajones ir prisiminti atsakomybę savo sesers Aminos gerovei užtikrinti, tačiau merginas spaudžia socialinės tarnybos, verčiančios žiūrovą kvestionuoti, ar seserys sugebės išsaugoti tarpusavio ryšį. Pats filmo stilius – do-

Karlos Murthy „Degalinės darbuotojas“

kumentinis pasakojimas, kuriame pateikiama estetika (skrendančių dronų kadrai, stiprių emocijų jausmų raiška, dramatinė struktūra) šiek tiek primena vaidybinį filmą.

Karla Murthy filmas „Degalinės darbuotojas“ gavo specialaus paminėjimo (angl. Special Mention) titulą tarptautinės konkurencijos kategorijoje. Šio filmo pasakojimas vaizduoja pačios režisierės tėtį – daug metų JAV degalinėje dirbantį darbuotoją, kuris atkeliavo iš Pietų Azijos. Filmo juosta – savitas meilės laiško savo šeimai sinonimas, refleksija apie dažnai visų trokštamą amerikietišką svajonę. Pagrindinės filmo temos – šeimos ryšys, tapatybė imigracijoje, jaučiamas stiprus asmeniškumas, meilė savo tautiečiui bei liūdno diasporos realybės. Šie filmai festivalyje buvo išskirti dėl asmeninių ir socialiai svarių temų, kurios savo emocine įtaiga sugebėjo pavergti didžiausius kino snobus ir kritikus.

Savo svajone išgelbėti šeimą, jaukumu ir nuoširdumu, plačiu socialiniu kontekstu šie filmai neabejotinai užkariaus ir juos pamėčiusių širdis. Taip pat šių metų festivalyje bus galima išvysti ir tokius išskirtinius darbus kaip Hao Zhou filmas „Faktorius“ (angl. „Factory“) – filmas, vaizduojantis realų ir brutalų pandemijos poveikį Kinijos gamyklose ir jų darbuotojų būvį; Morten Traavik ir Sun Kim filmas „North South Man

Woman“ („Šiaurės Pietų vyras moteris“) – Norvegijos, Latvijos bei P. Korėjos režisierių dokumentinis filmas, kuriame nagrinėjami moterų iš Š. Korėjos bei vyrų iš P. Korėjos susitikimai pažinčių agentūrose, atskleidžiantys geopolitinius, romantinius ir socialinius šalių aspektus; Mila Teshaieva ir Marcus Lenz filmas „Šviesos skeveldros“ (angl. „Shards of Light“) – vokiečių bei ukrainiečių filmas, pasakojantis apie po karo padarinių pamažu atstatomą miestą Bučą, kaip karo nusikaltimai, įvykę šiame mieste, tapo kiekvieno ukrainiečio skausmu, filme dėmesys krypta į šeimas, jų gedulą, miesto kismą, atsparumą ir viltį; Kim Hopkins „Vis dar stumdam ananasus“ (angl. „Still Pushing Pineapples“) – britų dokumenti-

nis filmas apie buvusios pop grupės „Black Lace“ nario Dene Michael kelionę su mama ir partneriu vėl stengiantis sugrįžti į didžiąją sceną po ganėtinai nepalankios karjeros krizės bei po jos sekusio karantino. Filmą pasakoja apie kasdienybę, apie viltį, nostalgiją bei darbo klasės kultūrą Šiaurės Anglijoje.

Sheffieldo dokumentinių filmų festivalis šiais metais vyko nuo birželio 18 iki birželio 23 d. ir su savo šešių dienų dokumentinių filmų programa kvietė visus norinčius prisijungti prie šių filmų peržiūrų, debatų, instaliacijų. Tai viena iš nedaugelio progų atrasti tikrai gerą, kokybišką kiną, verčiantį permąstyti kasdieną bei susipažinti su kitokia realybe, kitokiomis pasaulio žmonių perspektyvomis.

Anastasijos Mirošničenko „Sutvirtinti kartu“

Atkelta iš 6 psl.

atgimusios Lietuvos kariuomenę atkurti padėjo plk. Algimantas Vladas Garsys (1942–2018) ir gen. mjr. Jonas Kronkaitis (g. 1935), kuris 1999–2004 m. buvo Lietuvos kariuomenės vadas.

„Lietuvai atgavus nepriklausomybę, JAV tapo viena iš svarbiausių Lietuvos saugumo rėmėjų, padėjusi žengti pirmuosius žingsnius Vakarų pasaulio saugumo struktūrų link. Nuo NATO narystės pradžios 2004 m. Lietuvos kariai kartu su amerikiečiais stovėjo petys į petį Afganistane, Irake ir kitose tarptautinėse misijose. JAV kariai jau ne vienerius metus treniruojasi Lietuvoje, prisideda prie regiono saugumo ir stiprina kolektyvinę gynybą.

JAV buvo ir yra viena iš strategi- nių Lietuvos sąjungininkių, o šalių draugystė, besitęsianti nuo XVIII a. iki šių dienų, turi kritinę reikšmę atgrasymui ir gynybai, todėl Lietuva deda visapusiškas pastangas, siekdama tęstinio ir ilgalaikio šios valstybės karinių pajėgumų dislokavimo, stiprina politinius, karinius, gynybos pramonės saitus“, – teigiama šios turiningos parodos pristatyme.

Išpūdinga dovana iš Pensilvanijos – varpas

Čia galima išvysti ir JAV vėliavą, kuri 1987 metų Vasario 16-ąją Lietuvos Nepriklausomybės dienos proga buvo iškelta Washingtone ant Kapitolijaus pastato, taip pat išpūdingą varpą, kurį Lietuvos karininkui, brigados generolui Almantui Leikai padovanojo JAV Pensilvanijos nacionalinės gvardijos, bendradarbiaujančios su Lietuvos kariuomene jau daugiau kaip 30 metų, atstovai.

Viename iš standų – ir laikraščio „Draugas“ fone patalpinta prezidentų Valdo Adamkaus ir George W. Bush nuotraukos. Čia galima pamatyti ir garsiąją nuotrauką, kurioje prezidentas Ronald Reagan laiko užrašą „I love Lithuanians“ („Aš myliu lietuvius“).

Parodos partneriai: Lietuvos aviacijos muziejus, Lietuvos jūrų muziejus, Lietuvos Gyventojų Genocido ir Rezistencijos tyrimo centras, Okupacijų ir laisvės kovų muziejus, Lietuvos ypatingasis archyvas, Lietuvos centrinis valstybės archyvas, Lietuvos kariuomenė, Užsienio reikalų ministerija, Vilniaus universitetas.

Atminties archeologija: Juliaus Kelero poezijos rinkinys „arti Ukmergės“

„arti Ukmergės“ – vienas jautriausių pastarųjų metų poezijos rinkinių. Tai tarsi elegija mirusiųjų teritorijai, kur laikas teka per senelių kambarius, puodelių kraštus, serbentynų šešėlius ir Šventosios vandenį. Tai atminties knyga, sugrąžinanti ne tik vaikystės daiktus, bet ir jų kvapus, garsus, lytėjimo pojūčius.

Rinkinį galima laikyti savotišku *namų mitologijos* žemėlapiu – kiekvienas eilėraštis tampa sustabdytu kadru iš kino juostos, kur vaizdai plėtojami be perdėtos metafizikos, tačiau alsuoja tylia transcendencija. Čia net ir negrabiai nupieštas tarpukario angelas ar dulkėta siuvimo mašina turi šventą, ikoninę prasmę.

Poezijoje juntama stipri lietuviško kaimo ir pokario šeimos linija, primenanti Marcelijų Martinaitį, o vietomis ir Juditos Vaičiūnaitės dienoraštinį sentimentalumą. Tačiau rinkinio jėga glūdi ne poetinėje pozoje, o autentiškoje kalbinėje atmintyje – šnekoje, kur vaiko balsas susilieja su melsvom lėkštėm, senelio šaukšteliu uogienei, vasaros sodo reminiscencijomis.

Tokia maniera artima Tomo Tranströmerio ar Seamuso Heaney poetinei strategijai – gyvenimo istoriją pasakoti per paprastus daiktus, atsitiktinius judesius, fragmentus. Čia nėra jokių didžiųjų simbolių – tik *išblukę rožiniai, įdaužtas puodelio kraštas, žydras megztukas, vyšnios šakelė*, kur vaikystė slypi tarp kasdienybės detalių.

Knygoje itin svarbi atminties topografija: poeto tekstas tarsi kuria asmeninį atlasą, kur kiekvienas daiktas – kibiras be rankenų, šaukšteliai, serbentai – įgauna kultinę reikšmę. Ši „namų“ daiktotyra primena Marcelį Proustą, tačiau vengiama manierizmo – vaikystės daiktai tai kaimietišškai tikslūs, lyg vėlyvo rudens šviesoje nušviesti objektai.

Ši knyga nepretenduoja tapti aktuali socialiniu komentaru, ką savo poezijoje daro, tarkim, Aušra Kaziliūnaitė ar Gintaras Grajauskas, bet ir nesiekia nostalgijos efekto – ji nori tik vieno: išsaugoti balsus, veidus, daiktus, kurie išėjo neatsisveikinę. „*Arti Ukmergės*“ – tai tylus išpažinimas apie tai, ką reiškia mylėti vaikystėje gyventą vietą, savo mirusiuosius, kurie autoriui tebegyvi. Julius Keleras sėmėsi įkvėpimo iš šeimos ir Ukmergės – jis at-

Julius Keleras. „arti Ukmergės“. – Vilnius, 58 sapnai, 2024

virai teigia: „*Ukmergė man buvo ir tebėra svarbiausias miestas po Vilniaus. Tai mano mitologinė Itakė*“.

Intonacija, ritmika, nesutrikdytas natūralumas ir kartais net vaiko kalbos tiesumas leidžia tekstams skambėti kaip maldai ar lopšinei.

Bobutė Genutė, tetelė Janytė, diedukas – visi jie knygoje veikia kaip maži namų šventieji, turintys savo ritualus, maldas, burtus. Tokia miniatiūrinė liturgija leidžia poezijai tapti ir sakralia, ir vaikiškai žemiška.

Ir nors poetas rašo: „*ir jokios perdėtos metafizikos*“, vis dėlto tekstuose tvyro gili ontologinė refleksija. Jis kalba apie mirtį ne kaip pabaigą, bet kaip struktūrą, įsirašiusią į senelio šaukstelį, bobutės balsa ar net į „puodelio kraštą“.

Lygiai kaip Tomas Tranströmeris ar Tomas Venclova, jis ieško transcendencijos kasdienybėje – bet ir nemanifestuodamas jos.

Už eilėraščių knygą „arti Ukmergės“ 2024 m. Julius Keleras tapo 26-osios Vlado Šlaito literatūrinės premijos laureatu (Leidykla „58 sapnai“, Vilnius).

Aldonai Elenai Puišytei kūryba – kaip pašaukimas

Atkelta iš 3 psl.

Prisimenu Jėzaus pamokymą apie teisuolį fariziejų ir nusidėjėlį muitininką. Kas gi buvo Evangelijos muitininkas? Žydų okupantams romėnams tarnavęs mokesčių rinkėjas. Tačiau muitininkas suprato savo nuodėmingumą ir atgailavo prašydamas Dievą atleidimo. Tuo tarpu teisuolis fariziejus, skrupulingai laikęsis visų Toros nuostatų, didžiavosi savo teisuoliškumu ir žvelgė į muitininką su panieka.

Deja, jis buvo pasmerktas, o atgailaujantis muitininkas išteisintas. Todėl man nepriimtinas ne tik vertybių sumaišymas, bet ir fariziejiškas teisuoliškumas. Teisus buvo tik Vienas – Jėzus Kristus. O mes visi daugiau ar mažiau klystantys. Tik svarbu, ar suprantame savo klaidas, ar jų gailimės ir ištaisome.

Juk žinoma apie S. Nėrį, kad ji prieš mirtį atliko išpažintį pas kunigą Juozą Gustą. Reiškia, ji atgailavo, jai buvo atleista. Kunigui J. Gustui ji atidavė ir savo slaptą užrašų sąsiuvinį, kuris nežinia kur prapuolė, kai kunigas buvo suimtas. Nežinome, kas buvo tame sąsiuvinyje. Gal slapti sielvartai, liudijimai ir atgaila? Tad ar galima ją, jau iškeliavusią Anapilin, be gailėsčio pasmerkti? Pagaliau ir žaizdos negali amžinai kraujuoti, ateina metas, kai jas reikia gydyti. Apie tai kalba ir poetė Liūnė Sutema:

*Kada iškils piliakalniai,
kad galėtume perduot slaptažodžius kuorų ugnim
liepsnojančia?
Piliakalniai seniai visi supilti ir vėl atkasti
iki paskutinės sagės, qsočio šukės, žirgo žvangu-
lio – kaskit giliau, kaskite, tik nieko nelieskit,
bet klausykite,
gal išgirsit lakštingalą
ant nudžiūvusio diemedžio šakos –
kada pražydės sausa diemedžio šaka? Kai –
„Žemė taps žiedais marga Aš diemedžiu žydė-
siu“.
Ir tebežydi Salomėja Nėris.*

*Ir tebegyvena du broliai Kainas su Abeliu,
ir kalba kalba kalba laukdami, kuris kurį nu-
tildys – arba abu prakalbės ta pačia
vienas kitą mylinčių brolių kalba –
„Graffiti“, 1993*

Tai seseriškai jautrus kalbėjimas, nepaneigiant Kaino ir Abelio tragedijos, tačiau ilgintis kitokio, nors ir nelengvai pasiekiamo, jų santykio. Savo autobiografijoje (Egzodo rašytojai. LRS leidykla, 1994) apie S. Nėrį ir J. Degutytę ji rašo: „Aš tas dvi moteris turiu savo širdyje, jos man yra išskirtinės, vinentelės. Didžiuojuosi, kad jas turiu“. O toliau toje pačioje autobiografijoje Liūnė Sutema sako: „Turbūt niekada negalėsiu atleisti tiems, kurie žudė mūsų partizanus pokario metais Lietuvoje, ir tai guls ant mano sąžinės...“ Taip, partizanų žudikams atleisti vargu ar įmanoma. Ypač tiems, kurie dėl to net nesigaili. O S. Nėries įrašas tuščiame bloknote, artinantis jos gyvenimo pabaigai, sukrečia: „Sužeisto žvėries riksmas – mano aimana dėl savo tautos...“ Neįmanoma skaityti šių žodžių su pasmerkimo akmeniu rankoje. Jos likimas jau Viešpaties nulemtas. Žvelgdama atvirai į skaudžią tiesą – nepaneigiamus jos klystkelius ir po to patirtas kančias, nulenkdama galvą jos talentui, šią premiją priimsiu kaip nelengvo savo kelio į literatūrą įvertinimą.

Su pagarba – Aldona Elena Puišytė

Svarbu man ir tai, kad premijos neatsisakė Kazys Bradūnas, nors rūstus buvo Justinui Marcinkevičiui (eil. „Gerumų jau gana, Justinai...“). Neatsisakė Julija Švabaitė, Petronėlė Orintaitė, Vitalija Bogutaitė. Gal nulėmė žinia, 1948 m. gauta iš partizanų vado Juozo Lukšos-Daumanto, kad S. Nėries slaptasis rankraštis iš tiesų egzistavo ir pateko pas partizanus?

Praėjo nemažai metų po Nepriklausomybės atgavimo, bet akivaizdu, kad okupacijos laikotarpio rašytojų veikla bei kūryba tebėra įvairių miglų apgaubta. Išsklaidyti jas gali tik sąžiningas ir drąsus

žvilgsnis. Metas ieškoti giluminės tikrosios, nors ne vienam gal ir skaudžios tiesos.

Kaip vertinate Lietuvos dabartį? Ar susitikimuose su skaitytojais būna ir tokių klausimų? Atsakote taip, kaip atsakytumėte geriausiam draugui?

Su skaitytojais dabar nesusitinku. Atsakyčiau, be abejo, kaip geriausiam draugui. Antraip nebūtų prasmės susitikti. Nepriklausomos Lietuvos dabartyje daug kas kelia nerimą, o ypač emigracija, tautos savimonės nykimas. Jau kyla abejonės ar išsaugosime tikrąją lietuvišką savastį. Turime iš naujo klausiti savęs: ką man reiškia tauta, istorinė atmintis, unikali lietuvių kalba, nacionalinis tapatumas? Jei prarasime tautinį ir kultūrinį savitumą, mažai mūsų tautai gresia prapultis postmodernios globalizacijos skersvėjuose.

O galime juk išsiskynę savo žemėje kaip savita tauta kūrybiškai skleistis visame pasaulyje. Nerašina ir nuojauta, kad dabarties pasaulyje vyksta pavojingi eksperimentai, liečiantys ne tik mūsų kasdienybę. Jie jau apima ir giliuosius žmogiškosios egzistencijos klausimus, pačią jos šerdį. Tai eksperimentai su slaptu šūkiu: „Jei Dievo nėra – viskas galima“. Siūloma laisvė be atsakomybės. Be atodairos braunamasi į žmogaus prigimtį, geidžiant ja manipuluoti, taip sužeidžiant ir jo sielą. Manau, kad pasaulis, o kartu ir globalizuota Lietuva nūnai yra lemtingų apsisprendimų kryžkelėje. Į bauginančių pokyčių sukūrį abejotinų projektų stumiamam žmogui labai reikia dvasios budrumo, kad sugebėtų atskirti, kas tikra, ir pasirinkti. Tiek atskiram asmeniui, tiek ir tiems, kurie priima žmogui ir tautai svarbius sprendimus. Nuo kiekvieno iš mūsų apsisprendimo ginti tas vertybes, kurios niekuo nepaiečiamos ir būtinos, jas liudyti savo gyvenimu, nuo drąsos pasipriešinti klastingoms jėgoms, siekiančioms žlugdyti laisvą ir orią žmogaus dvasią, galbūt priklausys ar išliksime. Viliuosi, kad nugalės ne šaltas, tik sau naudos ieškantis protas, o dvasios laisvę ir žmogiškąjį orumą ginanti širdies išmintis. Tikiu tautos dvasioje pasipriešinimų prievartai dėka susitelkusia atsparumo energija, kurios šaltinis atsiveria lemiamais istorijos momentais.

Kuo ypatinga Jūsų kūrybinė virtuvė? Kokius kūrybinius planus dar būtinai norėtumėte įgyvendinti?

Rodos, ji niekuo neypatinga, bet sunkiai nusakoma žodžiais. Kūrybinių planų yra dar ne vienas. Tačiau tegul jie lieka paslaptį, kol nerealizuoti. Geriau kalbėti apie tai, kas jau yra įpusėta. Rengiu knygą apie poetą Bernardą Brazdžionį su jo laiškais ir naują poezijos rinkinį.